

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

культурних запитів для переважної більшості молодих селян є незадовільний стан соціальної сфери сільської місцевості, зокрема низькі темпи оновлення матеріально-технічної бази та слабка оснащеність об'єктів (насамперед соціально-культурних) сучасними технічними заходами, недостатня кваліфікація значної частини працівників закладів культури. Скорочення місць та звуження спектру проведення змістовного дозвілля сільських мешканців, зокрема молоді, призводить до розвитку пасивно-споживацької психології та поступового витіснення традиційних, властивих для сільських мешканців, активних видів проведення дозвілля.

Таким чином, ціннісні орієнтації знаходяться в ідеалах, цілях, інтересах, мотивах, визначають змістовий бік спрямованості особистості та складають основу ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самого, основу світосприйняття та ядро мотивації життєвої активності.

1. Анисимов С.Ф. *Ценности реальные и мнимые*. М.: Мысль. – 1970.

2. *Гуманистические проблемы психологической*

теории / Отв. Ред. К.А. Альбуханова – Славская, А.В.Брушлинский. – М., 1995.

3. Иванников В.А. *Формирование побуждения к действию*. // *Вопросы психологии*. №3. 1985.

4. Ильин Е.П. *Мотивация и мотивы*. СПб.: Питер. 2000.

5. Комарова Н.М. *Спосіб життя української молоді в сільській місцевості*. // *Практична психологія та соціальна робота*. – 2006. – №4.

6. Леонтьев А.Н. *Избранные психологические произведения Т1* – М.: Педагогика, 1983.

7. Обуховский К. *Психология влечения человека*. – М.: Прогресс, 1972.

8. *Проблема формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности*. Сборник научных трудов. / Под ред. В.С. Мухиной. – М.: 1981.

9. Сайко В.Д. *Психологические особенности развития ценностных ориентаций детей в период перехода в младший школьный возраст и подростковый возраст*. // *Мир психологии*. – 1995. – №3.

10. *Формирование личности в переходный период: от подросткового к юношескому*. / Под ред. И.В. Дубровиной. – М.: Педагогика. 1987.

Надія Турбарова, асистент кафедри слов'янського мовознавства

Південноукраїнського державного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
м. Херсон

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Одним з вирішальних завдань освіти є формування мовної особистості, тобто забезпечення інтелектуального, духовного і мовленнєвого розвитку дитини. Першооснови цього закладаються ще у початковій школі. Сучасний етап розвитку освіти в Україні спонукає до пошуку найбільш ефективних засобів, методів і прийомів навчання і виховання молодших школярів.

Постановка проблеми. Серед засобів формування мовної особистості визначне місце належить фразеології, адже фразеологізми не лише є фіксацією багатовічного досвіду етносу, а й засобом навчання і виховання сентенціями, що містяться у них. Фразеологізм запам'ятовується краще, ніж слова, бо “дитина, – на думку І.І. Срезневського, – не часто відчуває потребу у словах але часто у виразах” [4, 3]. Видатний український поет М.Т. Рильський називав фразеологію “духом мови”, тому можна говорити про те, що людина, яка вільно і виправдано використовує фразеологічні одиниці у своєму

мовленні – засвоїла цю мову. Фразеологія давно привертала увагу дослідників, але і досі не існує чіткої системи фразеологічної роботи в початковій школі. Пояснюється це, на наш погляд, по-перше, тим, що становлення фразеології як самостійної науки відбулося не так давно (20 – 30 рр. ХХ ст.); по-друге, специфічністю фразеологізмів як мовлених одиниць, тому вникнення у зміст фразеологічної одиниці залежить від загального розвитку дитини, від сформованості у неї таких мислительних операцій як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння; по-третє, недостатністю психолого-методичних досліджень з проблеми

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

засвоєння молодшими школярами фразеологізмів, формування у них уявлення про риси фразеологічних одиниць; і, нарешті, по-четверте, великою кількістю дискусійних питань в межах самої фразеології, тому виникає потреба пояснити, що до складу фразеології ми відносимо ідіоми, паремії, крилаті вислови, тобто ми розуміємо фразеологію широко.

У межах даної статті на позначення одиниць другої номінації будемо використовувати терміни фразеологізм і фразеологічна одиниця (ФО).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважна більшість праць (В.Д. Ужченко, С.Г. Гаврин, М.Т. Демський, І.О. Синиця, М.Г. Стельмахович, М.П. Коломієць, В.Г. Барабаш) присвячена проблемі вивчення фразеології у середній і старшій школі. Підвищення уваги до проблем опанування скарбів

вільне і фразеологічне. Наприклад:

повісити картину *повісити носа*

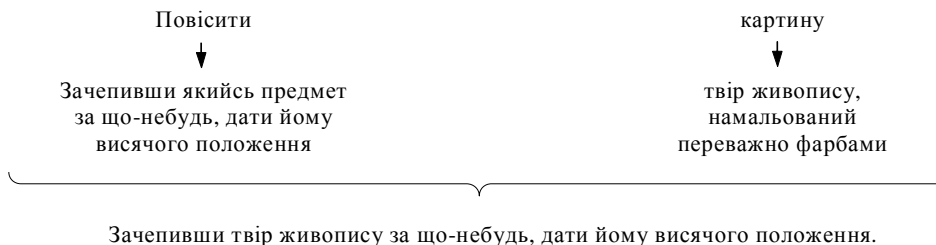
- Як ви розумієте значення кожного словосполучення? (Вислуховуємо усі думки, можна використати інтерактивні методи “Прес” або “Мікрофон”);

- Давайте перевіримо правильність ваших думок за тлумачним словником. Вчитель вивіщує під першим словосполученням тлумачення кожного слова:

1. Повісити – зачепивши якийсь предмет за що-небудь, дати йому всячого положення [1, 998].

2. Картина – твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні дошці, тощо [1, 526].

- Якщо поєднати значення двох слів у нас вийде таке пояснення словосполучення “повісити картину”. (Вчитель вивіщує ще одну картку, учні зачитують).

фразеології молодшими школярами останнім часом пояснюється передусім реформуванням і модернізацією освіти, спрямуванням уваги на розвиток мовлення учнів початкової школи та ознайомленням із фразеологізмами за сучасною програмою з української мови (3 клас).

Останнім часом можливості використання потенціалу фразеології в початковій школі розглядались з точки зору комунікації (Л. Соловець) можливості використання інтерактивних технологій навчання (Н. Лунько), а також розкриття ознак фразеологізму і методики виконання вправ (В.Я. Мельничайко, О. Лобчук, Є. Ігнатенко, І.І. Зиновата).

Мета нашої статті – визначити систему фразеологічної роботи у початковій школі. Для цього потрібно чітко окреслити зміст і напрямки цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про фразеологізми учні отримують у 3 класі при вивченні розділу “Слово”, після опрацювання тем, де формується уявлення про значення слова, що є важливим для розкриття основних рис фразеологізмів – цілісність значення і відтворюваність за традицією.

Пояснити цей матеріал можна методом спостереження та аналізу мовних явищ. Для спостереження подаємо два словосполучення –

- Із значення кількох слів складається загальне значення словосполучення? (Із значень двох слів).

Відповідь учнів вчитель записує у кінці схеми.

- А чи можна повісити ніс, тобто за словником зачепивши ніс за що-небудь придати йому всячого положення? (Ні).

- Коли ж ми так говоримо? У якій ситуації? (Ми так говоримо, коли засмучені, коли у нас неприємності. Коли ми сумуємо, нахилиємо голову до низу, і ніс, як частина обличчя, що найбільше виступає, ніби висить, тому коли хочуть сказати, що хтось журиться, сумує, але сказати образно, говорять “повісив ніс”).

- Де ви зустрічали цей вислів пригадайте? (У казках).

- Отже, запам’ятайте у мові, крім слів, є образні вирази, які не можна розривати. Вони можуть складатися з двох і більше слів, але часто мають одне значення. Називаються вони фразеологізмами, тому значення їх ми будемо дивитися у спеціальному словнику, який називається фразеологічний.

Вчитель показує фразеологічний словник, а потім на дошці викладає картки або робить запис.

Бажано, щоб у учнів були фразеологічні словники, бо, пояснивши, як ними користуватися і розділивши клас на групи, можна роздати їм списки з 3 – 4 ФО для кожної групи. Дати

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

завдання: за фразеологічним словником з'ясувати значення цих слів, після чого кожна група оголошує фразеологізми із тлумаченням, що їм досталися. Далі, можна запропонувати кожній групі, створити до одного з цих фразеологізмів малюнок, що передає зміст ФО, який показують іншим учням, котрі повинні відгадати, який саме фразеологізм закодований. Якщо ж учням важко виконати це завдання, то вчитель пропонує сам малюнки із завданням: вирішити у групі, який з малюнків відповідає одному з ФО, що були їм дані, потім один представник, від кожної групи повинен вибрати малюнок і назвати ФО, а також довести свою думку. Після чого виконують вправи на введення ФО у речення (всі визначені фразеологізми ввести у речення), спостерігають за цілісністю значення ФО. На наш погляд, цікаві вправи, які сприяють цьому, подані у статті О. Лобчук, Е. Ігнатенко [2, 11 – 12].

В умовах Південно-східного регіону для опрацювання треба давати власне українські фразеологізми, тобто такі, у яких знайшли своє відбиття реалії української культури: дати відкоша, піймати облизня, – щоб запобігти перекладанню на російську мову при вникненні у зміст ФО.

Узагальнити і повторити за такою схемою.

У методичній літературі на позначення ФО також пропонується термін “стійкий вираз”, але вживання його, на наш погляд, призводить до того, що у 5 класі при вивченні теми “Фразеологізми” вчителю доведеться перевчати дітей. З іншого боку – засвоєння теоретичних відомостей з фразеології не самоціль, а база для практичної роботи, тому вимагати обов’язкового заучування терміну не обов’язкове. Головне, щоб молодші школярі усвідомили ознаки ФО, і вміли їх відшукувати у тексті і вводити у контекст.

Увага до цілісності значення фразеологізму і його відтворюваності за традицією ще в початковій школі пояснюється тим, що, стикаючись із незнайомим фразеологізмом, учні часто (за даними І.О. Синиці [3, 60 – 64], намагаються пояснити ФО через значення слів-компонентів або його пряме значення.

Хоча ознайомлюються молодші школярі із фразеологізмами у 3 класі, але фразеологічна робота повинна йти протягом 1 – 2 класів під час уроків читання, письма, особливо, позакласного читання. Мета цієї роботи – накопичувати ФО у словнику учнів. Отже, у 1 – 2 класі фразеологічна робота носить пропедевтичний характер, бо діти у 1 класі лише підводяться до розуміння того, що

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

слова можуть щось позначати, називати. ФО, з яким знайомляться учні, найчастіше зустрічаються у текстах казок: довго чи коротко, за тридев'ять земель, за горами, за долами, і т. ін.

З метою запам'ятовування фразеологізмів і вироблення навичок роботи з ними бажано організувати багаторазове повторення протягом певного часу. Треба давати такі завдання, які б спонукали використовувати ФО у власному мовленні, бо дітям легше пояснити значення фразеологізму з опорою на контекст, ніж використати ФО при складанні зв'язного висловлювання. Наприклад: при переказуванні тексту за опорними словами, до останніх обов'язково треба включити фразеологізми, що зустрілись у тексті, або відповідають головній думці твору, а завдання буде таким: пригадайте значення записаних на дошці (вивчених раніше) слів і складіть з ними речення.

Після того, як учні ознайомились із ознаками ФО протягом 3 – 4 класу роботу проводять також на уроках класного і позакласного читання і української мови. При чому це можуть бути як лексико-фразеологічні вправи, – такі, що забезпечують формування умінь і навичок використовувати ФО у власному мовленні, а також розширення і активізацію словника молодших школярів; так і граматико-фразеологічні – такі, де фразеологізми (раніше вивчені, досить відомі чи такі, значення яких виразно ілюструє контекст) є дидактичним матеріалом для опрацювання граматичного матеріалу. Завдання до цих вправ повинно, крім граматичної умови, також забезпечувати роботу з фразеологізмами.

У 4 класі збільшується кількість конструктивних та творчих вправ із використанням знайомих дітям ФО. Фразеологічно насичені твори художньої літератури, наприклад, оповідання В. Нестайка "Тореадори з Васюківки", бажано давати учням для самостійного читання і опрацювати на уроках позакласного читання. Наприклад, після уроку, на якому були висвітлені питання структурно-сміслового аналізу цього художнього твору та творчого шляху В. Нестайка, провести ще один, де, поділивши клас на групи за рівнем успішності, дати завдання додому для кожної з груп:

1 група (з достатнім рівнем успішності) виписати фразеологізми що зустрінуться у 1 розділі і з'ясувати їх значення;

2 група (з середнім та високим рівнем успішності) виконати завдання 1 групи, але додатково – дібрати за фразеологічним словником синоніми. Або, якщо рівень загальної

успішності учнів невисокий, дати завдання виписати ФО і з'ясувати їх значення, без поділу класу на групи. Після перевірки виконання цього завдання, провести гру "Хто швидше". Умова така: для кожного ряду вивішують ватмани і роздають маркери, завдання – записати фразеологізми, які зустрілися у тексті художнього твору. ФО не повинні повторюватися. Кожен учень пише по пам'ять лише один фразеологізм. Перемагає та команда, яка швидше і більше згадає фразеологізмів. Потім, поєднавши усі списки і з'ясувавши значення ФО, пропонують переказати стисло зміст цих розділів, використавши усі записані фразеологізми.

Обов'язково треба звертати увагу дітей на функції ФО у художньому тексті (засіб характеристики персонажів, виражає ідею твору, колористична функція, засіб виділення художньої деталі) на практичній основі. Це з'ясується ще під час структурно-сміслового аналізу. Ця проблема потребує ґрунтовного дослідження.

Висновки. Отже, опрацювання скарбів фразеології у початковій школі забезпечує формування мовної компетенції (уявлення про фразеологізм і його ознаки, різні види вправ), формування мовленнєвої і комунікативної компетенції (вживання ФО при складанні діалогів та текстів монологічного типу, розширення і активізація словника, організація дослідницької роботи, формування у молодших школярів умінь вибирати потрібні фразеологізми, враховуючи ситуацію спілкування).

Все це дозволяє говорити про те, фразеологічна робота в початковій школі йде за такими напрямками: 1) засвоєння молодшими школярами специфічних рис фразеологізмів; 2) ознайомлення учнів з актуальними для них, найбільш вживаними ФО; 3) вироблення навички у молодших школярів використовувати фразеологізми у власному мовленні; 4) розкрити на практичній основі функціонально-стилістичну роль ФО.

Вважаємо, що успішність фразеологічної роботи в початковій школі залежить, в першу чергу, від рівня підготовки вчителя та його бажання систематично, планомірно проводити цю роботу, від творчого підходу, що виявляється у застосуванні цікавих, різноманітних вправ, використанні завдань, які б спонукали молодших школярів до творчості і дослідницької діяльності.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – допов./ Уклад. і голов. ред. В.І. Бусел. – К., 2005.

2. Лобчук О., Ігнатенко Е. Робота з фразеологізмами на уроках української мови/